

ЕКОНОМІЧНА СИСТЕМА І ЇЇ СУТНІСТЬ ЧЕРЕЗ ПРИЗМУ ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ СОЦІАЛЬНОСТІ В СУСПІЛЬНОМУ РОЗВИТКУ

Розглянуто дискусійні питання щодо визначення сутності категорії «економічна система» і надано їй авторське визначення у відповідності з вимогами забезпечення соціальності в суспільному розвитку.

Considered controversial issue of determining the nature of the category of "economic system" and given her definition of copyright in accordance with the requirements of sociality in social development.

Ключові слова: економічна система, тлумачення, підходи, оцінка, порівняння, визначення, обґрунтування.

Вступ. В сучасній економічній теорії досить актуальною є проблема визначення сутності економічної системи суспільства. Справа у тому, що сьогодні організація суспільства в країнах різного рівня розвитку набуває нових вимірів. Більш того, в країнах світової спільноти набувають життєвості нові орієнтири соціального характеру і ґрунтовно переосмислюються відомі. Ці варіативні зміни породжують необхідність зміни теоретичних конструкцій поняття «економічна система» та трансформації її теоретичних парадигм.

Постановка проблеми. Виокремлена нагальність є характерною і для України, яка майже двадцять років перебуває у стані трансформаційних перетворень і потребує розгортання природи економічної системи суспільства у якісно нову площину з наданням їй достатньої соціальності. До того ж розуміння істинної природи функціонування економічних систем є досить важливим аспектом для розроблення конструктивної економічної політики та визначення стратегічних пріоритетів забезпечення соціально-економічного розвитку.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Проблема сутності і джерельної природи функціонування економічної системи суспільства, виходячи з публікацій у фахових виданнях набула особливої актуальності з 70-х років ХХ ст. І, що характерно, прагнення до удосконалення сутності економічної системи суспільства постає не стільки відносно постсоціалістичних країн та країн так званого «третього світу», а скільки в контексті забезпечення і подальшого посилення соціальних аспектів розвинутих країн світової спільноти. Тому природним є потяг науковців до висвітлення цієї проблеми у всьому спектрі її питань про, що засвідчують праці вітчизняних вчених: С. Панчишина, М. Крупки, П. Островецького, С. Реверчука, С. Злупка, І. Грабинського, О. Беляєва, Б. Кульчицького та зарубіжних – П. Грегори, Р. Стюарта, М. Мендоза, В. Наполі, П. Самюельсона, В. Нордгауза і ін.

Проте ступінь розробленості проблеми, виходячи з реалій соціально-економічного розвитку, не повною мірою відповідає сучасним завданням забезпечення соціальності в суспільній динаміці і мірі досягнення цивілізаційних стандартів якості життя.

У відповідь на ці запити соціуму метою статті є порозуміння змісту полеміки і практичних дій по наданню переваги у формуванні добробуту інтересам суспільства чи то інтересам певних соціальних груп та окремої особи.

Виклад основного матеріалу. Нагромаджений віками досвід світового розвитку засвідчує про те, що людство за різних часів хвилювало і хвилює одне єдине питання, а саме отримання прийняттого результату в пошуку соціально злагодженого способу життя в справедливо організованому в добробутному контексті суспільстві. Прагнення до забезпечення гуманістичної спрямованості розвитку пояснюється складом суспільства, яке ніколи не було і мабуть не буде простою сумою індивідів. Людина не може бути одинокою і тому вона природно поєднуються з іншими, створюючи при цьому певні верстви, класи, нації та народності.

Один з досить відомих філософів ХХ ст. Марі Жозеф П'єр де Шарден з цього приводу наголошував: «...для людини немає майбутнього, очікуваного в результаті еволюції, поза її об'єднанням з іншими людьми»* [1, с. 359].

Суспільство з часу свого зародження, а тим більше сучасне суспільство являє собою систему, яка складається з соціальних спільнот. При цьому саме суспільне співжиття здійснюється і підтримується таким чином, що в ньому

переплітаються як індивідуальні, так і масові явища та процеси. Природно, що за такого поєднання у суспільному житті функціонує ніби два рівні чи то виміри, а саме індивідуальний та суспільний. Перший пов'язується з соціальним життям індивіда, а другий – з різними спектрами суспільних проявів в цілому, окремих класів, соціальних груп, прошарків і т.п. Але при цьому кожен з індивідів не діє відокремлено один від іншого, а лише в прямому чи то опосередкованому поєднанні через систему взаємодії і взаємозв'язку. І саме це останнє вимагає певного упорядкування та організації суспільних відносин, що в результаті породжує процес формування самостійних й порівняно незалежних від окремих індивідів форм суспільної інтеграції і регуляторних механізмів.

Реальним збудником продуктивної діяльності людини постає нехай і протирічне, але поєднання її об'єктивних потреб та суб'єктивних бажань. Позначення реальних причин суспільних і індивідуальних дій пов'язується з категорією інтересу. Потреби постають перед пересічною людиною у якості нестачі, браку чогось необхідного для підтримання життєдіяльності як окремої людини, так і будь-якої соціальної групи й суспільства в цілому. Щодо «інтересу», то його слід пов'язувати зі сприйняттям людиною власне потреби або необхідності її задоволення і спрямованості в силу цього її активності в контексті використання відомих чи то проектування нових шляхів, засобів, соціальних інститутів тощо. З цього логічно слідує інтегративний характер спонування людини до діяльності через ланку «потреби-інтерес». Проте тільки інтерес являє собою форму і нарешті спосіб вирішення завжди присутнього протиріччя між конкретною об'єктивною потребою і суб'єктивними цілями суб'єкта економіки - індивіда, сім'ї, групи, колективу, класу, суспільства. У контексті цього визначення виникає ряд колізій в силу в силу того, що все таки головним інтересом кожного з суб'єктів суспільного співжиття є і буде прагнення до задоволення власних потреб. Діалектичною єдністю цієї гами головних інтересів, на наш погляд, є те, що як би там не було але задоволення особистих потреб, а також потреб окремої сім'ї, групи людей, виробничого колективу за своєю сутністю все таки має сприйматися за логікою органічною частиною задоволення суспільних потреб на певному рівні економіки. Звідси явно і неявно між суб'єктами економіки і різними сторонами їх життєдіяльності виникають економічні зв'язки. Ця взаємна залежність між людьми як загальний інтерес формується й існує тому, що задоволення потреб одного суб'єкта суспільного співжиття, хотів би він цього чи ні, пролягає в межах дій, можливостей і потреб іншого. У такому випадку для задоволення індивідуальних потреб люди повинні шукати шляхи один до іншого для здійснення цілеспрямованих дій. Мова йде в принципі про залежність в яку ставиться будь-яка людина в силу природної необхідності задоволення власних потреб. Разом з цим за наявності схожих потреб останні можуть суттєво різнитися за структурою, якістю, вартістю і т.і. Виходить, що як би не здійснювалося поєднання людей у спільноту для задоволення індивідуальних потреб об'єктивно будуть мати місце певні незручності для кожного з них в силу його суспільної реалізації через селективне формування загального інтересу. Подібна логіка закономірно приводить до думки, за якою, не дивлячись на породження інтересу індивіду суспільними умовами, він все таки належить до його внутрішнього світу, що унеможлиблює сприйняття суспільних інтересів у якості простої суми особистих інтересів.

На перший погляд подібне ствердження видається алогічним в силу того, що основою як спільного інтересу, так і інтересу окремої особи є потреби, саме задоволення яких не просто вимагає, а примушує людей вступати у зв'язки між собою. Тоді виходить, що джерело не співпадіння загального і індивідуального інтересів пролягає зовсім в іншій площині.

Логіка методологічних аргументів, яка визнає неоднозначність усвідомлення різними соціальними верствами пріоритетних засад загальнолюдських і індивідуальних інтересів, а слід і пріоритетних засад суспільно-історичного розвитку, є далеко не новою.

На підтвердження цим реалістичним висновкам слугує вся історія розвитку людства, яку можна без значних помилок інтерпретувати як спроби чи то прагнення виявлення й усунення помилок в організації суспільного ладу. Діалектика загальнолюдського і індивідуального червоною ниткою проходить через історію людства.

Треба сказати, що як в літературній, так і у втіленій у практичні справи спадщині нагромаджено достатній матеріал щодо відтворення соціальних рішень по забезпеченню єдності людини й суспільства у їх обопільному прагненні до добробутного життя. Але у більшості випадків – це дослідження короткострокових процесів. Щодо довготривалих трансформацій зв'язки «суспільство – індивід», практично не досліджені. Виключення складає капітальна праця відомого соціолога російсько-американського походження П.Сорокіна, в якій один з розділів присвячено динаміці співвідношення домінант суспільного і індивідуального характеру в контексті формування підвалин добробуту чи то взагалі зверненню уваги суспільства до цього питання [2, с. 437]. Але все дослідження пронизує шерех припущень і гіпотез. Із тих даних, які формують історичний проміжок часу у 2,5 тисячоліття тільки в останні п'ять століть до н.е (У I ст. до н.е) і приблизно в п'ять ст. н.е., що передували сьогоденню (1600–2011 рр.) простежується концентрація зусиль науково-практичної думки навколо проблеми індивіда і не просто індивіда, а встановлення співвідношення між суспільством і окремим індивідом в формуванні добробуту окремо взятої людини.

Але нехай і стисле але відтворення реалій не засвідчує факту того, що історія добробуту рухається через боротьбу колективізму з індивідуалізмом і навпаки. Колективізм та індивідуалізм ніби-то протистоять одне одному. Але це не так. Не потрібні докази на предмет того, що пряме протиставлення індивіда і суспільства привело б до абсурду, за яким постала б у якості реалії абсолютна ізоляваність окремої людини. Історія підтверджує те, що вони можуть так би мовити мирно співіснувати на підґрунті домінування у співвідношенні.

Відомо, що потреби людей як умова їх життєдіяльності задовольняються не безпосередньо, а через виробництво і його суспільну організацію. Перед кожним суспільством стоїть складна проблема створення такої виробничої структури щодо залучення і розміщення ресурсів щоби максимально можливим чином задовольнити потреби населення. Природно, що для розв'язання гами задач цієї проблеми потрібне

створення господарюючих суб'єктів у кількості достатній для виробництва благ за наявними ресурсами. Окрім них потрібно упорядкувати їх економічні дії тобто сконструювати форми і способи регулювання та управління економічними процесами, а також поєднання у них ресурсів з найвищою ефективністю. Власне за тими підходами, які склалися у більшості випадків «...сукупність виробничих об'єктів, ресурсів та факторів, що забезпечують розвиток...» ідентифікують з національною економікою [3, с. 87], а «...механізм, за допомогою якого вирішуються основні проблеми, пов'язані із задоволенням людських потреб в умовах обмеженості ресурсів...» – з економічною системою [4, с. 234].

Треба констатувати, що не дивлячись на широке використання виокремлених категорій в економічній науці та практиці у їх трактуванні до останнього часу так і не запроваджено єдність поглядів. На сьогодні нагромаджено достатньо широкий пласт теоретичного матеріалу узагальнюючого характеру з питань сутності та класифікації економічних систем суспільства. Та справа не в розширенні наукового пізнання економічних систем, а в браку узагальнень на рівні методології. У них скоріше мова йде про складові та структурну будову економічних систем аніж про механізми забезпечення економічного зростання і задоволення на його основі зростаючих потреб населення.

Якщо виходити з того, що західна наукова думка виступає у якості породіллі категорії «економічна система», то слід було б розглянути її наукові позиції у порівнянні з вітчизняними і знавцями на пострадянському просторі.

Зарубіжні економісти П. Грегорі та Р. Стюарт вважають, що "економічна система є сукупністю механізмів та інституцій для ухвалення та виконання рішень стосовно виробництва, доходів і споживання у межах певної території" [5, с. 12].

Видатний економіст сучасності українського походження Б. Гаврилишин, розкриваючи сутність економічної системи, наголосив, що «...її функції – виробництво і розподіл багатства. Основні питання, що їх розв'язує кожна економічна система, такі: що і як виробляти, де розміщувати, як розподіляти й обмінювати, кого і як винагороджувати за виробничу діяльність?» [6, с. 151].

Більш поширеними і достатньо прагматичними в контексті реалій, які набули відповідного місця в результаті трансформаційних процесів видаються тлумачення «економічної системи» вітчизняних і пострадянських дослідників. Вони відтворюють специфіку сприйняття окремих елементів минулого і всього того, що ніби поступилося новому у системі суспільних відносин. Але, якщо у ряді формул відчувається опора на пласти західної наукової думки, то інші надають до певної міри і критичні, але власні позиції сучасників.

Відомий український економіст С. Мочерний схильний до позиції, за якою економічна система є не чим іншим як «...сукупністю усіх видів економічної діяльності людей у процесі їх взаємодії, спрямованих на виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів і послуг, а також на регулювання такої діяльності відповідно до мети суспільства» [7, с. 444].

За визначенням російської вченої Т. Юр'євої функціонування економічної системи спрямовано на «...формування і забезпечення працездатності економіки, координацію усіх видів економічної діяльності та реалізацію соціальних цілей» [8, с. 31].

Російська вчена С. Платова віднаходить зміст економічній системі, заганняючи її в «...рамкову структуру протікання господарських процесів...» [9, с. 34].

Цілком очевидно є логічна обгрунтованість зазначених тлумачень. Більш того вони в повній мірі відбивають емпіричну реальність. Виробництво є вихідним пунктом створення життєвих благ. Широкому суспільному загалу до того ж відомо, що кожний продукт виробництва без виключення є об'єктом привласнення і власності. Саме на цьому факті акцентується увага ряду дослідників з виходом на вибирання кожним продуктом виробництва минулої, необхідної та додаткової праці виробника і постановкою проблеми розподілу.

Взагалі щодо приведених і інших наявних тлумачень категорії «економічна система» то всі вони мають об'єктивні витoki і проявляють її сутність описом беззаперечних ознак, а саме – види економічної діяльності; взаємозв'язок у процесі їх здійснення; виробництво, обмін, розподіл та споживання товарів і послуг; структура, що організує виробництво; організаційний механізм; рамки протікання господарських процесів тощо. Більш того, на наш погляд, розглянуті підходи характеризуються прагненням розглянути суспільство в цілому. Проте у всіх приведених визначеннях питання цілісності суспільства залишилося поза їх контуром.

Беззаперечно, людина є суспільним індивідуумом оскільки всі її дії здійснюються в рамках суспільних структур чи то інституцій. Але при цьому не слід забувати про охоплення усіх сфер і не тільки суспільного, а й індивідуального життя. Мабуть без помилок можна стверджувати про можливість опису суспільства сукупністю інституцій, які власне і складуть в решті-решт базові підвалини діяльності індивідів, спільнот і суспільства в цілому. Такий погляд між тим збагачує конструктивний потенціал економічної думки щодо економічної системи в системі координат сучасності.

Перш за все, поняття рівності та нерівності витікають з індивідуалістичної та суспільної природи людини. Якщо виходити з конституційних витоків, то рівність пов'язується з такими правами перед законом, правом на працю, правом на володіння власністю тощо. Вони оконтурюються індивідуалістичними

інституціями, які власне покликані регулювати поведінку всіх індивідів. У тих випадках, коли індивіди не спроможні поодиноці досягти мети задоволення особистих потреб, вони створюють або певні обмежені за їх кількістю поєднання чи то розповсюджують цю спільність на все суспільство і ставлять до досягнення вже спільні або загальні цілі. Спрямовану діяльність таких спільнот регулюють суспільні інституції. Так, ось виробництво є соціальною інституцією, яка вимагає виконання кожним суб'єктом виробничого процесу (вид економічної діяльності, підприємство, підрозділ підприємства, індивід) суворо визначених функцій і внесення тим самим певної частки у виробленні національного продукту.

У вирішенні цієї теоретико-методологічної проблеми ми не прагнули до особистої оригінальності в теоретизуванні, а виходили з необхідності максимальної опори на потужні пласти світової і національної економічної думки. При цьому в конструктивному синтезі теоретичного плану орієнтиром виступали настанови відомого українського вченого А.Гальчинського, за якими «...нині головне завдання суспільствознавства – «зібрати окремі частини в єдине ціле», сформувати принципи узагальнюючої теорії, більш адекватної логіці сучасних трансформацій» [10, с. 44,45]. «Повернення до великомасштабного мислення, до узагальнюючої теорії, до поєднання окремих частин у єдине ціле» вимагає і відомий американський соціолог і футуролог Е. Тоффлер [11, с. 223].

Мабуть не викличе будь-яких заперечень ствердження про те, що виробничі відносини складаються об'єктивно і щоб не говорили надають за своїм змістом суспільним відносинам соціальної якості. Безпосередньо в трудовому процесі реалізуються відносини між робітниками різних спеціальностей, а також між ними і організаторами процесу продукування товарів і послуг. Крім цього у межах виробництва одного товару можливі виробничі відносини між підприємствами одної і навіть різних галузей. Якщо розгорнути ці взаємозв'язки в площині і просторі, то можна виокремити з них пучок, який формується і реалізується на рівні формально рівних індивідуумів та нерівних, але конче потрібних один одному для досягнення спільних цілей. У першому випадку мова йде про відносно автономних та самодостатніх індивідуумів та певного масштабу колективів, які керуючись можливостями спеціалізації та взаємозамінності, забезпечують на базі явних та неявних угод досягнення індивідуальних цілей. Залучення до розгляду змісту взаємовідносин нерівних суб'єктів, пов'язується із взаємозалежними в силу розподілу праці та наявністю власників засобів виробництва індивідуумами. Справа у тому, що без виробничого поєднання нерівних індивідуумів через кооперацію й постановку спільних цілей неможливо досягти індивідуального задоволення потреб. Тоді логічно постає висновок про диференціацію і наявність в економічній системі різновиду інституцій індивідуального та суспільного характеру. Перші мають включати норми регулювання поведінки індивідуумів при досягненні ними індивідуальних цілей, а другі – в нормувувати діяльність виробничих систем та суспільні дії щодо формування загального блага і його розподілу. Ці інституції у різні проміжки часу в силу взаємообумовленості і взаємозалежності можуть і реально мають або сприяти, або гальмувати належне функціонування суспільства в цілому. У такому випадку з певними припущеннями суспільство з достатньою мірою ймовірності можна описати сукупністю індивідуальних і суспільних інституцій. Як наслідок постають підстави до удосконалення тлумачення економічної системи.

Висновки. Є підстави розширити межі цієї категорії. Ми виходимо з об'єктивної необхідності розмежування категорій «економічна система» і «економічна система суспільства». Виходячи з необхідності вживання в науково-практичній діяльності саме терміну «економічна система суспільства», ми вважаємо обґрунтованим зведення її сутності до сукупності індивідуальних та суспільних інституцій, які спрямовані на створення умов і безпосереднє задоволення людських потреб через оптимізацію поєднання індивідуальних і суспільних цілей в процесах виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ. Вже це формулювання презентує «економічну систему суспільства» як складне і до того ж поліструктурне утворення, яке функціонує у відповідності з поєднаними цілями на базі інтеграції різноманітних і досить розгалужених взаємозв'язків. Воно виключає статичність і долає певною мірою існуючі обмеження щодо сприйняття економічної системи в якості закритої. Стан системи у будь-який проміжок часу постає опаклом варіантів поєднання індивідуальних і суспільних цілей в процесах виробництва, розподілу, обміну і споживання матеріальних благ.

Природно, що у такому випадку спільнотою має бути запроваджений механізм розкриття життєвих сил суспільства і особистості.

Література

1. Тейяр де Шарден. Сборник очерков и эссе / П. Тейяр де Шарден ; [пер. с фр.] ; сост. и пред. В. Ю.Кузнецов. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2002. – 573 с.
2. Сорокин П. А. Социальная и культурная динамика / П. А. Сорокин ; [пер. с англ.]. – М. : Астрель, 2006. – 1176 с.
3. Крупка М. І. Основи економічної теорії / Крупка М. І., Островерх П. І., Реверчук С. К. – К. : Атіка, 2001. – 344 с.
4. Самюельсон П. А. Макроекономіка / П. А. Самюельсон, В. Д. Нордгауз ; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1995. – 564 с.

5. Gregory P. R. Comparative Economic Systems / P.R. Gregory, R.S. Stuart; 2-ed. – Boston ets.: Houghton Vifflin, 1985. – 345 p.
6. Гаврилишин Б. Дороговкази в майбутнє: до ефективніших суспільств. Доповідь Римському клубові / Б. Гаврилишин ; [пер. з англ.]. – К. : Основи, 1993. – 238 с.
7. Мочерний С. Економічна система : у 3 т. Т. 1 / С. Мочерний // Економічна енциклопедія : наукове видання ; редкол. : С. В. Мочерний (відп. ред.) та ін. – К. : Видавничий центр «Академія», 2000. – 864 с.
8. Юрьева Т. В. Социальная рыночная экономика : [учебник для вузов] / Т. В. Юрьева. – М. : Русская Деловая Литература, 1999. – 416 с.
9. Платова Е. Экономические системы и их трансформация / Е. Платова // Мировая экономика и международные отношения. – 1998. – № 7. – С. 30–40.
10. Гальчинський А. С. Глобальні трансформації: концептуальні альтернативи. Методологічні аспекти / А. С. Гальчинський. – К. : Либідь, 2006. – 312 с.
11. Тоффлер Э. Третья волна / Э. Тоффлер ; [пер. с англ.]. – М. : ООО «Издательство АСТ», 2004. – 781 с.

Надійшла 22.08.2011

УДК 338.48

О. В. БАРТОШУК

Класичний приватний університет, м. Запоріжжя

ЕВОЛЮЦІЙНІ ПОГЛЯДИ НА РОЗВИТОК ТУРИСТИЧНОЇ ДІЯЛЬНОСТІ

У статті систематизовані еволюційні погляди на розвиток туристичної діяльності. Визначені основні періоди та етапи розвитку туризму. Виявлені особливості та чинники розвитку туристичної діяльності в кожному з періодів.

In the article evolutionary views of the development of tourist activity were systematized. The basic periods and stages of development of tourism were defined. Peculiarities and factors of development of tourist activity in each period were revealed.

Ключові слова: туризм, туристична індустрія, періоди та етапи розвитку, тенденції, чинники розвитку, сталий розвиток туризму.

Вступ. Туристична галузь є однією з найбільш прибуткових галузей господарювання, яка в сучасних умовах постійно та динамічно розвивається, сприяючи розвитку економіки.

Вивчення першоджерел і наукової літератури показує, що туризм як наукове поняття має давню історію становлення й розвитку. Завжди існував і спостерігається зараз інтерес науковців до проблем туристичної діяльності, її історії та еволюції.

Вагомий внесок у наукові дослідження формування та розвитку туристичної діяльності внесли такі зарубіжні вчені, як І. Енджейчик [1], В.А. Кватальнов [2], А. Романов [2], В.Б. Сапрунова [3], М.В. Соколова [4], В. Фрейер [5] та інші. Історичні аспекти розвитку туризму висвітлено у працях таких вітчизняних вчених: Т.А. Дьорова [6], Л.П. Дяченко [7], Т.І. Ткаченко [8], В.К. Федорченко [6] та інших.

Еволюційні погляди на розвиток туристичної діяльності неоднозначні, характеризуються протиріччями, немає єдиної думки щодо визначення періодів історії туризму. Тому дослідження розвитку туристичної діяльності є досить актуальним.

Постановка завдання. Мета статті – систематизувати еволюційні погляди на розвиток туристичної діяльності, визначити основні періоди та етапи розвитку туризму, виявити особливості та чинники розвитку туристичної діяльності в кожному з періодів.

Результати. Сучасний туризм має глибокі історичні коріння. До періоду XVII ст. не можна застосовувати термін «туризм», а слід вести мову лише про історію подорожей та мандрівок. Термін «туризм» (від лат. *turnus* – рух по колу, крутити, повертати; від франц. *tour* – прогулянка, поїздка) з'явився лише в період XVII-XVIII ст.

Історія туризму неоднозначна і не має чітко окреслених історичних рубежів. В сучасній науковій літературі з проблем туризму можна знайти різні підходи до питання еволюції туризму та періодизації його історії.

Ретроспективний огляд літератури дозволяє виділити такі способи періодизації туристичної діяльності: 1) історична (збіг з основними історичними етапами (первіснообщинний, рабовласницький, середньовічний, новий, новітній) хронологія фактів і подій, пов'язаних із розвитком подорожей); 2) періодизація відповідно до основних етапів розвитку науки (класичний, новий, новітній) з уточненнями періодів наукових знань; 3) відповідно до технологічних революцій у промисловості, транспорті тощо; 4) у контексті розвитку основних суспільно-економічних формацій (первісне, рабовласницьке суспільство, феодалізм, капіталізм, соціалізм) та розвитку суспільства (традиційне суспільство, мінливе суспільство, суспільство, що швидко розвивається; суспільство масового споживання); 5) розвиток власне туристичної індустрії (передісторія туризму, елітарний туризм і зародження масового туризму, початок становлення масового туризму, масовий туризм).